

БІРІНШІ ПЕРДЕ

Сағым ғана құлпырған шөл далада азғана көш өтіп барады, артынан үлкен топ қыз-жігіттер өтеді.

Жазғы көш, құлпырады, сайран дала,
Жарасқан қатар түзеп қыз-бозбала.
Оянар жас көңілде жаңа армандар,
Алыстан елес беріп сағымдана.

Қыз-жігіттер тобы да өтіп кетеді. Шырқаған әнінен көтерілген құстар аз уақыт сахнаым толтыра ерсілі-қарсымы шұбыртып ұшады. Құстарға араласа шыққан бір топ қыз жалтылдап билеп кеткен... Енді ғана айқын көрінген сахнада көлеңкелі-жапырақты жалғыз ағаш... Әріректе жағасына орман өскен өзен, көш-жөнекей елдің күршелері, қостары... Қыздар биден кейін сол жалғыз ағаштың түбіне шоқтарылады...

Қасында жеңгелері, серік қыздары бар Жібек келе жатыр. Қыздар оны хормен қарсы алады.

Хор

Күн шығарда күлімдеп,
Түн ұялып қашады.
Шыға қалса Қыз Жібек
Күн де бетін басады.
Оянады Қыз Жібек
Шыққан күнмен таласа,
Қалар дүние бір түлеп
Жібек күле қараса...

Дүрия

Жазғы көш — жас көңілдің аңсағаны,
Даланы жайнататын жастар әні.
Әуеде әнін қосқан боз торғайдай
Қосыласын сағынысқан жас арманы.

Хор

Бұлбұлдай сайрашы,
Жабықпай жайнашы,
Қосыласын боз торғай,
Мұңаймай жырлашы.
Жадырап келсең,
Жарқырап жүрсең,
Мұңаймай күлсең,
Ұқсап бір аққуға,
Бір салсаң Гәккуге...

Жібек (мұңаюлы)

Жай таныс сырласыма, мұңдасыма,
Көз таныс заманамның тұлғасына,
Еркі жоқ, есепте жоқ, есіркеу жоқ,
Неткен күн арнап туған қыз басына?
Аз арман сырым мәлім мұңдасыма,
Тілектес алыс-жақын сырласыма,
Несі ерсі, кімге қорлық, сол да көп пе,
Еркімен өзі қонса ұясына?

Хор

Ай мен күн де қозғалмай
Тұра алмайды, көшеді.
Мәңгілік жоқ түнге де,
Таң атады өшеді.
Көңіл күйі келетін,
Домбырамен тілдессе,
Көңіл кірі кететін,
Қосылып қыздар билесе...
Жібек топтың ортасына отырады.

Хор қосылған би

Оралады жібегім төккен сайын бетіне,
Әшекейлеп кестені шеккен сайын шетіне.
Ұл да анадан туады, қыз да — анадан,
Ойланар жұрт, ойланар жұрт өкіне...

Бекежан келеді.

Бекежан

Ер арманы — Жібек,
Тұғырында түлеп,
Түлеуменен жүдеп,
Отырмысың, тотым?

Батсайы

«Отырмысың, тотым?»
Қай уақытта болып ед
Жібек сенің тотың?
Имену жоқ, сыйлау жоқ,
Сенікі осы қай көку?

Бекежан

Қанды қолмын, жасырман,
Құс ұшырман басымнан,
Қаны тамған қанжармын,
Қыз алдына бас ұрман!
Ұсынсаң қолың жетпейтін
Қызыл нармын бір туған!
Ханға лайық басым бар,
Төрге сүйреп шығарам.
Ерге лайық кеудем бар,
Өрге сүйреп шығарам!

Дүрия

Бір көкірек әйтеуір,
Басылмай жүрген баяғы.
Қолы жетпеске ұмтылад,
Байқап баспай аяғын.

Бекежан.

Мен бір оқыс адырмын,
Сыпайы емен шадырмын,
Қойсаң қайтер, қарағым,
Соқтығып кетсем байқамай,
Үзіліп кетіп жүрмесін,
Үлбіреп тұрған сағағың!..

Жібек

Бекежан, көкірек барын естуші ек, күш көрсеткені-
ңе жол болсын!

Бекежан

Жоқ, күшіммен бірге сөзім бар өзіңде... (Әнмен)
Бір өзің айтарым да, тыңдарым да,
Қол жетпес құмарым да, шынарым да.
Жетпесе айтқан сөзім, амал қайсы,
Қалармын құлармын да, сынармын да.
Түскелі мен ізіңе көп жыл болды,
Созғалы саған қарай екі қолды,
Есіте алмай өз аузыңнан бір ауыз сөз
Өр көкірек өшпейтін бір шерге толды.

Жібек

Бекежан, мен бір жанмын көңілі жарым,
Жан қайда тыңдайтуғын қыздың зарын.
Өр көңілің елемей ме, ескермей ме,
Әркімде өзі ойлаған арман барын?
Қайтесің, өкінерсің, көңілің қалар,
Сөзіңе жан табылмас құлақ салар,
Жүрейік сый-құрметпен көңіл аулап,
Болмасын көңіл қалар, жұрт табалар...

Дүрия

Әттең мен Жібек емеспін, басқа жауап берер ем.

Батсайы

Не дер едің?

Дүрия

Мен бе? Мен оған былай дер едім... (Әнмен.)
Ақкемердің ауылым жағасында,
Алты ағаның бәйшешек арасында,
Жанапайлап шапқанмен кержайдақпен,
Өрең жетпей, Бекежан, қаласың да... —
дер едім.

Батсайы

Шоқ, шоқ, шоқ!

Жібек

Дүрия, саған не болған? Мен солай дедім бе?

Дүрия

Ендеше, басқасын айтайын... (Әнмен.)
Аңшы болсаң төбені айнала кет,
Түлкі етекпен қашатын сайды ала кеп.
Жібек отыр жолыңда сені тосып,
Қанжығанды шеш-тағы байлана кет!..

Батсайы

Ха, ха, ха!

Жібек

Тоқта енді, Дүрия!

Бекежан

Бәсе! Кесілді ме тілің? (Әнмен.)
Тас түлек, мұз балақпын қияда өскен,
Сорғалап талай тайғақ мұзға түскен.
Қиядан қызыл түлкі бір қылт етші,
Мендік бол, қиялап кеп іліп түссем!

Жібек

Бар айтарың осы болса, Бекежан мырза, сен де
тоқтат ендеше!

Бекежан

Солай дедің бе, көрермін кезінде!

Қатты жәбірленіп шығып кетеді.
Сыртта дабыр... Төлеген мен Шеге көрінеді.

Төлеген

Жайықтың ақ маралы ар ма, Жібек,
Алты айда әрең жеттім жадап-жүдеп.
Деуші еді күн тимеген, жел сүймеген,
Қасыңда әлде біреу бар ма, Жібек?

Жібек

Тағы емен, марал емен тау жайлаған,
Мен бір жан шер жайлаған, мұң ойлаған.
Емеспін саяда өскен ерке тоты,
Жел сүйген, күнге күйгем, құмда ойнағам...

Шеге

Паһ, паһ! Ойдағының өзі екен! Жүрі!..

Төлеген мен Шеге Жібек қасына келеді. Шеге кіре бере термелеп
кетеді.

— Тотыдайын тараңған,
Сұңқардайын сыланған,
Сұлу Жібек ар ма екен?
Құлап түскен қос жылан,
Қолаң шашың иықта,
Бойыңда бір мін бар ма екен?
Қасы-көзің қиылып,
Қудай мойның иіліп,
Ақ маңдайлы, ақша бет,
Жүрекке салмас қалай өрт!
Ақ сабағың үзілген,
Тісің меруерт тізілген,
Бейне бір етің қар ма екен!
Ат арылтып, тон тозып,
Алты ай жүріп, шөл кезіп,
Келіп тұрған алыстан
Төлегендей мырзаның
Арманы, сірә, бар ма екен!..

Дүрия

Келе сала қақсаған,
Біреудің жоғын жоқтаған,
Мына сорлық кім еді?

Шеге

Сұлу сипат көрікті,
Шекеде кәмшат бөрікті
Мақтауға біткен тіл едім.
Сұңқардай сұлу Қыз Жібек,
Көтермей ме мақтауды?
Құдаша, несін мінедің!.. (екі рет).

Дүрия

Дегенмен, жолдасыңа жол бермейін демейтін шығарсыз?..

Шеге

Жел сөздің білуші едім біраз жайын,
Таспалап ағытушы ем әр талайын.
Деген бар аталы сөзге арсыз тоқтар,
Айтылды аталы сөз, тоқталайын.

Төлегенге ишарат етеді.

Төлеген

Сүмбіл шаш, қиылған қас, құралай көз,
Шынымен іздегенім болдың ба кез?
Алыстан дабысыңды естіп ұштым,
Естуге өз аузыңнан бір ауыз сөз.
Ахау, ал қара-ай көк,
Дабысың жетті жер жарып,
Арманың кетті бойды алып,
Мен де өзіңдей, Жібекжан,
Жолға шыққан, толғанып.

Жібек

Тұтқын ой таппынады жоғарыға,
Көз жетпес күннің қандай боларына.
Кейде өрге, кейде жерге тартқан көңіл,
Білмеймін қайда апарып соғарын да.

Төлеген

Аттандым қолды соза арманыңа,
Шыдар ем тау артсаң да салмағыңа.
Қолға қол айқасқандай, ойыңа ойым
Қосылса, уәдеге бел байладың ба?

Жібек

Асығыс болсақ та, ат үсті болмайық та...

Шеге

Елім бар еркін жатқан Жағалбайлы,
Көп жылқы етек алған баға алмайды.
Айрылса енесінен екі-ақ елі
Енесін қайтып құлын таба алмайды.
Болмаса мінер ат пен сауын бие
Басқа мал жылында бір саналмайды.
Ен дәулет иесіне біткеннен соң,
Қысырдың жалғыз тайы жоғалмайды.
Өреді сәскелікте мың боз бота
Атамай оны дағы қоя алмаймын.
Салдырған көк күмбезді кең сарайлар,
Ешбір жан көрген емес ондай жайды.
Иесі осышама ен дәулеттің
Төлеген үлкен ұлы Базарбайдың.

Жібек

Танығандай болдық
Кім екенін мырзаның,
Сыйға-сый қайда, жеңеше,
Биін көрсет қыздардың...

Қыздар билеп кетеді.

Төлеген

Жібекжан, бақшаң дайын жайнаған,
Бұлбұлым бол сайраған,
Мен тыңдаушың болайын,
Даусыңды естіп тоймаған.

Жібек

Бұлбұл емес, жәй құс боп,
Ұнамай жүрсем қайтермін?

Төлеген

Танымасаң бұлбұлды
Құлағым болар кінәлі.

Жібек

Әр айыпқа жаза бар,
Тыңдай білмес құлақтан
Жұлып жүрсем қайтерсің?

Төлеген

Өзіне болар обалы,
Өзім тоса берермін.

Жібек

Әйел еңкек, ер шалқақ,
Құлағыңа қысқа қол
Жетпей жүрсе қайтермін?

Төлеген

Аһ, дүние-ай, сол бір күн,
Шыныменен келер ме ең!..
Не қылсаң да еркін деп,
Асау басты алдыңа
Өзім әкеп иер ме ем!
Құлағыңнан асаудың
Жұлған қолдан сүйер ме ем!..

Жібек

Айтылған сөз — атқан оқ,
Кетер, кейін қайрылмас!

Төлеген

Айтылған сөз — берген серт,
Қайталанбас, айнымас!..
Уәде деші осыны!

Жібек

Жүруші ем мойын бүрмей тірі жанға,
Талайдың қолын қағып ұсынғанда,
Қосылса арманға арман жайдым құшақ,
Мен сендік, арғы жағын өзің қамда...

Шеге

Айналайын, Жібекжан,
Айың тусын оңдыңнан,
Күнің тусын соныңнан,
Аққуым десін алғаның,
Бойында бір мін жоғынан.
Гәжжу деп сатқан әдемі ән
Ере жүрсін соңыңнан.
Ақ тілеудің жолында
Самал соқсын алдыңнан.
Ал, отырыс болмасын,
Құдаларға барайық,
Барып бедел салайық,
Батсайыдай жеңгені,
Оң қолтыққа алайық,
Береннен шапан жабайық,
Жолын-істеп лайық,
Жас баладай сыйлайық...
Ұстат, жеңге, қолыңнан,
Жаңылмаспын жолымнан,
Өзге қызық тамаша,
Бола жатар соңынан...

Батсайы

Жүріңіздер...

Төлеген, Шеге, Батсайы кетеді.

Қыздар

Жастар жаны жай тапты, болды тілек,
Жарылғалы тұрғандай соғып жүрек,

Ақ маралға ақ иық кез келіпті,
Қосағыңмен қоса ағар, сұлу Жібек...

Бекежан келеді.

Б е к е ж а н

Не болды десем екен, ә?

Д ү р н я

Не ойласаң, сол болды!

Б е к е ж а н

Солай ма, Жібек?

Ж і б е к

Қуаныш үстіне қайта оралдың, құтты болсын айт,
Бекежан...

Б е к е ж а н

Жоқ! Құт болмас, Жібек, жұт болар,
Кеудеңе қара құс қонар,
Тірі болса Бекежан,
Жүрегіңе шер толар!

Жібек тобы кете береді

Тоқтай тұр, Жібек, тоқтай тұр.
Көзіңнің жасы көл болар!
Қанмен жуып тойыңды,
Тойыңда салып ойыңды,
Сені алмасам маған серт!
Кездесе қалсам жолыңда.
Арман еткен ойыңда
Қала алмасаң саған серт!
Қорлағаның мен екем,
Таңдағаның кім екен?
Күні-түні жортармын,
Алдымен соны құртармын!

Шығып кетеді.

Ш ы м ы л ы қ.

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Оқиға Төлгеннің ауылында өтеді. Төлгеннің Жібекке аттанғалы
жатқан той үсті. Құттықтаған жастар. Төлген, Шеге бар. Төлген
мұңаюлы отыр.

Х о р

Тұрғанда қара ормандай қалың елі,
Қаймығып, қайысар ма жігіт белі?
Күн туса ер басына, сынға түсер,
Есеп пе асқар белі, дария селі.
Айың тусын оңыңнан,
Жұлдызың тусын солыңнан.
Ақбоз аттың шылбырын
Қыз Жібек алсын қолыңнан.

Бн. «Киіз басу».

Биге қосылған хор

Алты қырдан асыра,
Ақ текемет төсейік,
Жеті қырға жеткізе,
Жібек кілем төсейік,
Жібектей сұлу Жібектің
Аяғы жерді баспасын,
Қошемет еткен бола ма,
Аяғы жерді басқасын...
Ақ қозыны бір өңкей,
Өз алдына қырықсын,
Ақтығына қозының
Ақ шағала қызықсын.
Ортаға сап ақ жүнді,
Көпіртейік сабалап,
Ширатылған жібек жүн,
Тарқатайық салалап...
Алты қырдан асыра,
Жеті қырға жеткізе
Ал, домалат киізді.
Жас жігіттер алдында,
Қыз-келіншек артында,
Кел домалат киізді...
Келіңдер, киізді алайық,
Ортаға жайып салайық,

Бұған қандай түр лайық,
Түр біткенді жинайық,
Ақ арқардың мүйізін
Ортасына киіздің
Жібектен орап салайық,
Жібекке болар сол лайық...

Қарлығаш келе жатыр.

Қ а р л ы ғ а ш

Жар тауып ерге серік ақ алмастай,
Жан тауып енді қайтып жараалмастай...
Байлаулы қол-аяғың, бұғаулы ма ең,
Еркіңмен сүйгеніңді ала алмастай?

Т ө л е г е н

Қол-аяқ тұсаулы екен, кете алмастай,
Күн осы арманыңа жете алмастай.
Қарлығаш, алдымызда әке жатыр,
Тас қорған баласы аттап өте алмастай.

Ш е г е

Жабырқама, Төлеген,
Жастар мына соңыңда,
Көңбесе, әкең ғана көңбес.

Қ а р л ы ғ а ш

Көп болса, батасын бермес!
Өкпелер де қалар,
Одан бірақ өлмес!

Т ө л е г е н

Қарындасын құшақтап

Ер көңілдім, ер жүректім,
Еркек болып тусаң еді!

Қ а р л ы ғ а ш (Еркелеп)

Еркек боп туған жан аға,
Жібекке берген сертіңде
Қайыспай-ақ тұрсаң еді!..

Т ө л е г е н

Иілермін, сынбаспын,
Еркек сертін бұзбаспын, қалқам...

Бұлар төрге барып отырады.
Базарбай мен Қамқа келеді.

Ш е г е

Базеке-ау, жыл артынан жылдар өтіп,
Жатпай ма қарттар кетіп, жастар жетіп?
Көлденең көрінгенге түсе берсе,
Қалатын әкейің де қадірі кетіп.
Қыс қайтар, қайрыла алмас жаз келгенде,
Қаңқылдап қатарласып қаз келгенде,
Сен де қайт райыңнан, сен де жібі,
Аттансын, рұқсат бер Төлегенге!..

Б а з а р б а й

Айтқаным — айтқан,
Одан сірә қайтпан,
Қалдым қатып сонымда!
Кіммен құда боларын
Сендейлерден сұраман,
Өзім білем онымды!

Қ а м қ а

Қырандай қарап қияға
Ұл өскенін көрсеңші.
Қызыға қарап қыранға
Қыз өскенін көрсеңші.
Өзіңмен кетсін өз күнің,
Бер баланың тізгінін!

Б а з а р б а й

Ойлап жүрген жерім бар
Ұлы таудың бойында.
Қызын алып, қыз берсем,
Жағалбайлы жалпақ ел
Түгел болады қолымда!

Төлегенге бұрылып

Қатын алар сен болсаң,
Қалың берер мен болам!

Жұртқа

Көз жұмылмай тізгінді
Бере алмаймын балаға.
Көк-алалы жымақымды
Шаша алмаймын далаға!
Тоқтат жынның ойнағын!

Кетіп қалады.

Шеге

Қырық кісі бір жақ,
Қыңыр кісі бір жақ!
Аналық біздік болған соң,
Қыңырды қырық жеңерміз,
Жібекті алып келерміз.

Қарлығаш

Жібек тонын Жібектің
Айыпқа алып берерміз.
Суытпаңдар ойынды,
Әкені кейін көрерміз...

Қамқа (Төлегенге)
Мен батамды бергемін,
Аттана бер, балам!

Баласының маңдайынан сүйеді.

Шеге

Айналайын, ер жеңгем,
Аттанады Төлеген,
Қыз-бозбала, әзірлен!
Ал, жеңеше, шашу шаш!

Қамқа шашу шашады. «Шашу» би... Хорға қосылады.

Хор

Енжу, маржан, гауһар тас,
Меруерт, жақұт аралас,

Ал, жолыңа шашайық.
Қыз-бозбала, тайталас,
Толқындасын қолаң шаш,
Шашуды алып қашайық.
Қыз жалынса қиылып,
Жігіт талдай нілсін,
Алданбасын айлаға.
Қыз алданып айрылса
Білезіктен қолдағы,
Бүгілер де нілер,
Бірде жылап, бір күлер,
Жігіт көзі сүрінер...
Амалын тап, қайтып ал,
Өнеріңмен арба да...

Шеге

Тоқтаңдар, жамбы бар,
Кезекпен садақ тартысып,
Сынасып бір қалатын.
Бір атқанда жамбыны
Түсіргенге бәйге бар
Қарлығаштан алатын!..

Жігіттер садақ алып, билей жүріп садақ тартады, жамбыны түсіре алмайды. Қарлығаш қолында шапан, оқталады да, ешкімге жаба алмайды. Бекежан тобы келеді.

Бекежан

Жағалбайлы жабылып
Тигізе алмай жатыр ма
Алақандай жамбыға?
Тимесе оғым менде айып,
Кінә болмас жамбыда!
Тарт жігіттер, әзірлен!

Музыка. «Садақ» биі. Бекежан тобы билеп кетеді. Би аяқтада бергенде Бекежан садақ тартады. Жамбы алдына келіп түседі. Қарлығаш манадан ешкімнің нығына жаба алмай жүрген шапанын Бекежанның нығына жабады.

Қарлығаш

Жақыныма бұйырмай,
Жатқа жапқан шапаным,

Жабыл жігіт нарына...
Танымайтын сый аға,
Риза бол азыма...

Бек е ж а н

Жоқ, қарағым, ризамын,
Бұл үйден сый ала алман!
Бұйымтайым жоқ емес,
Бұл емес, бірақ, бұл емес!

Шеге

Ә?!.. (Жұрт күдіктеніп қалады.)

Қарлығаш

Жат екен деп жатсырап,
Сыйламасақ, бізге айып.
Ұсынған қолды қағуды
Көрдіңіз қалай сіз лайық?

Бек е ж а н

Жас екенсің, қарағым,
Айтпспайық, менде айып.

Қарлығаш

Көкжал ма деп қалып ем,
Оңай түстіңіз тайып!

Бек е ж а н

Өзі болып Көкжалдың,
Өзің болып болжалдым,
Қайтер едің, қарағым,
Салып алып арқама
Жүре берсем қайқайып?

Қарлығаш

Тоқты-торым емеспін,
Үзіліп кетер белеңіз,
Отырып қалып жүрмеңіз,
Жылжи алмай шоңқайып!

Бек е ж а н

Қап, қапың көп, дүние-ай!
Сынатар ем белімді,
Сынасарым сен емес!..
Шындасарым — Төлеген!
Жігіт болса жекпе-жек
Сол сынассын менімен!

Төлеген

Ә? Немене? (Орнынан тұрады.)
Шындасарың мен екем,
Таласарың не?

Бек е ж а н

Жігіт пен жігіт шайқасар,
Намыс пен намыс айқасар,
Не болушы ед таласы?

Төлеген

(Жұртты таратып, Бекжанға)
Шауып алар болсаң да,
Айғайсыз-ақ келсең ед!

Бек е ж а н

Кеудем толы кегім бар,
Өз қолымнан қайтарам,
Қыз Жібектей сұлуды
Алам деген антым бар
Осы-ақ саған айтарым!

Төлеген

Қыз Жібекті ме?.. Қой, ойының болар! (Күледі.)
Есіктен кірген басыңмен
Тесіктен шығып кетер ең,
Амалым жоқ, өз үйім, —
Күпілдеген кеудеңді
Жермен жексен етер ем!

Бекетжан

Ол мақтанды қоя тұр!
Басынғанға ашынған
Кездесетін жерін айт!
Бас иісер жер емес,
Бас түйісер жерін айт!

Төлеген

Таласарың кім болса,
Сол болад та төреші.
Мен ұзамай аттанам...
Еркек болсаң сонда кел,
Қыз Жібектің алдында өл!

Бекетжан.

Болсын! Есітерміз, қыз не дер,
Кім өлгенін жұрт көрер!

Бекетжан кетіп қалады, Базарбай келеді.

Базарбай

Уа, неге тарамайды бұл жұрт?

Шеге

Базеке-ау, қолыңды жай, бер батаңды
Атаға жараса ма тым қаталдық.
Барайық бәріміз де қосшы болып,
Төлеңгіт жігіт басы неге атандық!..

Жұрт жүгініп алақанғын жаяды.

Базарбай.

Әрі жүр, ала құйын, әңгүдік!
Жұрт ренжулі тұра келеді.

Төлеген

Алты ай болды-ау, әке,
Екі дай боп үй іші,
Жауығысып тұрғалы,
Қайыспадың бір.
Ісің тентек болса да,

Қарсы кеп сөз айтқам жоқ,
Байланғандай тіл.
Озбыр әке жарлығы
Тозар да кезі бар шығар,
Кесімді күнім таянды,
Мен аттанам бүгін,
Ендігісің өзің біл!

Базарбай

Уа, не дейді мына жүгенсіз?
Жалғыз кетесің, жалғыз!
Бір жан ертпеймін қасыңа!

Төлеген

Ер серігі — тәуекел,
Жалғыз да болсам аттанам!

Екеуі екі жаққа кетеді. Қамқа келе жатыр, жұрт қайта жиналады.

Қамқа

Өзеннің көркі тал болар, (Төлеген келеді).
Жігіттің көркі жар болар,
Жар қадірін білмеген,
Жар сүйеге зар болар.
Аттана бер, жан балам,
Тілеуім болсын жолдасың —
Ақ жолыңа арнағам.
Жібегім болсын сырласың.
Жылқы иесі Қамбар-ай,
Қарағыма көз сал-ай,
Адасса, жолға сала жүр,
Сүрінсе, қолдан ала жүр,
Ақ тілеуге аттанған
Бағланымды баға жүр...
Аттан, қарағым, аттан!..

Төлеген

Аттанам, аттап өтіп асқарыңнан,
Нөсерлеп от жауса да аспанынан,
Арманда айлар өтті, күндер кетті,
Жасқанып кәрі әкедей тас бауырдан...

Жұрт Төлегенге еріп жөнеле береді.

Шымалдық

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Көл жағасы. Үйілген орқаш тастар, шырша ағаштар... Төбесіде қарауыл тұр. Бір тастың үстінде Бекежан отыр.

Бекежан

Шеңгелдеп қызыл қанға боялған қол,
Алдында қия жатқан жалғыз-ақ жол.
Кек қайтпас қан жаламай, талас бітпес,
Бекежан ойланбай-ақ таңдарың сол!
Күн қаран қолынан іс келмегенге,
Көрерміз жан берерде сен бе, мен бе!
Мен емес тая соғар тайталаста,
Қанды қол, тая соқпа сермегенде! *(Аздан кейін)*

Сенімді серік бола алмадың, көп тобыр, тастап кетті тайталаста. Жалғыз-ақ жігіт қалды қасымда, оның өзі де бір-ақ күндік. Қыз алдына айбарыңмен барған да бір сәрі еді, енді менен кім жасқанар? Бар сенерім осы шатқал, кездеспей кете алмайсың!.. Тек, қанды мойның бері тартсын! *(Селк етіп)*. Бұл не дүбір?

Қарауылдағы жігіт

Келе жатыр Төлеген!

Бекежан

Жалғыз ба?

Жігіт

Жоқ, қыз-бозбаласы бар қасында

Бекежан

Бері кел! *(Жігіт бері келе жатыр.)* Жоқ, мен сенің жалғыз қалғаныңды аңдырмын!

Екеуі тас арасына тығылады. Аз кідіріс. Сыртта шу. Сахнаға Төлегенді шығарып салуға шыққан жастар келеді. Кейінірек Қарлығаш, Шеге, Төлеген.

Шеге

Күн бұлтсыз, аспан ашық, дүние күліп,
Балбырап жаздың әні түр төгіліп.
Аққудың қанатынан төгілгендей
Жолдасың осы ән болсын, қалсын күдік.

Күдіксіз күліп тұрған ой менен қыр,
Құлпырып, толқындасын ән менен жыр,
Алдыңнан аққудай боп Жібек шықсын,
Қалмасын ақтармаған жүректе сыр...
Ал, оң сапар, жолың болсын, Төлеген. Бұдан әрі бір аттауға рұқсат жоқ, енді біз қайталаық.

Жастар

Ие, жолың болсын, жолың болсын...

Төлеген

Рахмет, құрбы-құрдастарым!

Қарлығаш

Сәлем айт Қыз Жібектей теңдесіңе,
Алдыңнан соқсын самал жел есіле,
Жолыңа қарауменен көзім талар,
Алғайсың сағындырмай елді есіңе...
Аман барып, сау қайт, көкешім...

Төлеген

Сағындырмасын, қарындасым.

Қарындасының маңдайынан сүйеді.

Жастар

Қош, қош...

Олар кетеді. Төлеген оларды шығарып салып, сахнаға келеді.

Төлеген *(Жалғыз)*

Босанып көп бұғаудан шыққан кезде,
Бір ғана елестеші, сәулем, көзге.
Аққуым, айдын көлде жеке жүзген,
Көңілімде көлеңкем жоқ сенен өзге.

Ақ сұңқарым, Жібегім,
Жалғыз сенде тілегім.
Босана алмай бұғаудан,
Бір сені ойлап жүдедім...
Қош бол, көп сергелдең!

(Қару-жарағын асынып жатқанда Бекежан шыға келіп, оны атып қалуға садағын кезейді. Қасындағы жігіт садақты ұстай алады.)

Жігіт. Тоқта, уәдең олай емес те! Адал жекпе-жек дегесің!

Бекежан. Қалған жалғыз серігім ең, сен де осыны айттың ба? Әрі түр! (*Атуға әзірленеді*).

Жігіт. Ендеше есіңде болсын, оны сен атсаң, сені ататын желкенде тұрар. Бұрын атпаса тәңірі атсын оны! (*Садағын оңтайлайды, Бекежан қысылады*).

Бекежан. Солай дедің бе!.. Ендеше, болсын дегенің: Төлеген көнсе, Бекежан атыспауға да дайын! Жүр бері, көзіңмен көр!.. (*Екеуі бері келеді*) Армысың, Төлеген!

Төлеген. Бекежанбысың!.. Бар бол!

Бекежан. Кездесер жеріміз Қыз Жібектің алды болса да, жолыңды әдейі тосып ем, Төлеген.

Төлеген. Оныңды айтпасаң да көріп тұрмын...

Бекежан. Кеудем толы кегім бар еді, саған арнаған оғым бар еді...

Төлеген. Е, оныңды да көріп тұрмын... Шыныңды айтқандайсың.

Бекежан. (*Жігітін нұсқап*). Қолымды мыналар қақты, әділ төрелікті осылар айтты. Қорқақтың ісі десең, жекпе-жегіңді берем, еркектің ісі десең, достығымды ұсынам...

Садағын Төлегеннің алдына тастайды.

Төлеген. Кінә менде емес-ті, адал келсең, жайдым құшағымды!

Бекежан. Тансам, тәңірім тапсын! (*Тізерленеді, қанжарын сүйеді*.) Міне антым. Осы болсын серт байлау! (*Қанжарын Төлегенге береді*.)

Төлеген. Байлауға байлау міне ендеше! (*Өз қанжарын Бекежанға береді*).

Бекежан. Ақ жолыңа көлденең түсе жаздадым, кешіре біл, Төлеген...

Төлеген. Енді ауызға алмай-ақ қой оны. (*Екеуі құшақтасады*)

Бекежан. Кәне, біздің ел жолыңда, қонақ бола кет...

Төлеген. Көп бұрылыс емес қой?

Бекежан. Жоқ, тап жолыңның үстінде.

Төлеген. Олай болса, жарайды.

Бекежан. (*жолдасына*). Ал аттарды алып кел осы араға! (*Жігіт кетеді*.) Қыз Жібектің алдына жауласып

бармай, достасып келгеніміздің өзі қандай!.. Таңғалсып көрген жұрт!

Төлеген. Жалғыз шығып ем, Бекежан, рахмет оны-ңа, менде болар бір қолқаң... Бірақ, садағыңды ұмытып кетіп жүрме... (*Еңкейіп Бекежанның садағын алып берем дегенде, Бекежан оған қанжар салады. Төлеген құлайды*.)

Бекежан

Бітті жұмыс, қайтты кек,
Қарға-қуағын жатсын жеп!
Қош! (*Кетіп қалады*.)

Төлеген.

Қош-есен бол, кең дүние-ай,
Желің жібек, жерің май.
Кімге аманат етермін,
Артымда қалған арманды-ай?
Сүйген жарым Қыз Жібек,
Күтумен көзің талығар,
Қарашығым Қарлығаш
Әлдекімге жалынар?...
Дала кең де салты тар,
Әр мойында бұғау бар,
Қараша үйлі елде бар,
Қызда бар бұғау, ұлда бар,
Кім үзер соны, кім алар?

Көлеге қаздар келіп қонады.

Әуелеп ұшқан аққу, қаз,
Сенен басқа кімге айтам,
Жібекке сәлем дегейсің:
Достық іздеп, қас тауып,
Қапыда кетті дегейсің.
Жау қолынан өлді арман,
Айдалада сөнді арман!..

Төлеген тынып қалады. Бекежанның жігіті келеді.

Жігіт

О, сүрқия, сұмырай,
Тағы бір алдап ұрдың ба!

Ұмытпа берген антыңды,
Өз қанжарыңның ұшы табар сені!

Төлегеннің қанжарын алып жүгіріп Бекежанның артынан кетеді...
Алты қаз биі... Төлегенді қоршап тұрып қалған қаздар...

Ш ы м ы л д ы қ.

ТӨРТІНШІ ПЕРДЕ

БІРІНШІ СУРЕТ

Жібектің түсі

Түстегідей буалдыр да түсініксіз елес табиғат. Жібек өзін бірінші пердедегі жалғыз ағаштың көлеңкесінде ұйықтап оянгандай көреді. Қасында сондағы қыздар биілеп жүр...

Бұалдыр қырқанның басынан Төлеген салған ән талып естіледі.

Сүмбіл шаш, сен уайым, беу жұбайым...
Жан сәулем, айта беріп не қылайын...

Төлегеннің өзі де көрінеді.

Жібек (қуанышты)

Аққудай айдын көлдің ақ төсінде,
Тосушы ем ертесін де, кешкесін де,
Қалғандай ұмытылып қайран «Гәккү».
Қайырлы қай сағатта түсті есіңе?..

Төлеген келеді.

Төлеген

Сарғайған сағынумен сорлы жүрек,
Аптығып алқынады құр дірілдеп,
Табысқан жазғытұрғы боз торғайдай,
Арман не қосылған соң шырылдап кеп!..
Сүйіседі. Қуанышты жастар бұлақты қоршап алып орталарына отырғызады.

Хор

Торғын шәлі басыңда,
Жан сүйерің қасыңда,

Ақ сары аттай айқасып,
Күліп-ойна асыла...

Бұрынғы билер...

Төлеген, Жібек

Ертеде азғын елде сарнап-зарлап,
Үн қосқан қобызына талмай сарнап,
Өгіпті қосыла алмай талай ғашық,
Кетіпті су түбіне талды қармап.
Міне біз, соның бірі түсімізде,
Қосылып қуанамыз ісімізге,
Өмірде мұны, әрине, көргеміз жоқ,
Көп арман кете барды ішімізде...

Жұрт түстегідей аңдатпай жоқ болады... Төлеген де жоқ. Жібек жалғыз қалған... Сасып жүгіріп жүр.

Жібек (айғайлап.)

Төлеш!.. (қараңғылық.) Төлеш!...

Ш ы м ы л д ы қ.

ТӨРТІНШІ ПЕРДЕ

ЕКІНШІ СУРЕТ

Сахна тез өзгереді. Ауыл сырты. Биік жартас, көл... Шошып оянган бойы отауынан жүгіре шыққан Жібек келе жатыр.

Жібек

Дүрия! Дүрия! Бері келші!

Жүгіре басып Дүрия, қыздар келеді.

Дүрия

Даусың қатты шықты ғой,
Шошып ояның ба әлде?

Жібек

Түу, бауырым Дүрия-ай,

Неге ояңдың десеңші!...
Ояңбай-ақ қойсам етті!..

Дүрия

Әдемі бір түс көріп соны қымай тұрмысың?

Жібек. Түсім деуге қымай тұрмын... Кәдімгі өңім екен деймін... Дүрия-ау, көз алдыңа келтіре алармысың, өзгеше бір дүние көрдім... Ертегідей десем ұғынармысың... Төлеген екеуміз қосылып, тойымыз болып жатыр екен... Қасымызда сен де барсың... Бәрің де барсыңдар... Үзілмей ойын-той болып, Төлеген екеуміз қосылған екенбіз... Қосылған екеміз, Дүрия!.. Жастар қуанышты аужар айтып жүр... Төлеген екеуміз ортада. Төлеш деймін, қатты қыспа-шы деймін. Қасы-көзі қиылып күледі, күледі де сүйеді, Дүрия! Әттең, өңім болсайшы... Осы көрген түсімді биенің бір сауымы ғана өңімде көрсем, арманым болар ма еді!

Дүрия. Әжем айтушы еді, жақсы көрген адамың түсіңде екі адым жақындаса, келмей қалмайды деуші еді... Екі адым жақындады ма қасыңа?

Жібек. Түу, түсінбейтінің-ай, Дүрия!.. Екі адымың не? Былай қысып сүйді дегем жоқ па!.. Екі адым жерден сүйе алатын ба еді!

Дүрия. Ендеше келмей қалмайды. Жүр отауыңа, жол ашарын жасай берейік.

Қыздар. Ақбоз ат, ақбоз ат!.. Төлеген, Төлеген келе жатыр! Сүйінші, Жібек, сүйінші! (Бәрі қуанышты... Бекежан келеді.)

Бекежан

Көп болды көрмегелі ар ма, Жібек,
Отырсың кімді күтіп жадап-жүдеп?
Шын сүйсе келер кезі болмады ма,
Жездейден хабар-ошар бар ма Жібек?..

Жібек

Бекежан, көрмегелі көп жыл өтті,
Отырмыз белді буып бұзбай сертті.
Қадірлес, заманың бір құрбы емес пе ең!
Хабарын өзің алып келсең нетті?..

Бекежан

Баса алмай ішімдегі жанған отты,
Кеп тұрмын шығаруға сыртқа дертті,
Жалынам, жалбарынам кешу сұрап,
Қасым деп досыма атып қалдым оқты...

Жібек

Бекежан, жүрген жерің жорық-майдан,
Тентек ең бар жиганың осындайдан.
Барады көрген сайын жылы ұшырап,
Ақбоз ат анау тұрған алдың қайдан?

Бекежан

Айттым ғой, ерегіс бір іс істетті,
Түбіне Төлегеннің намыс жетті,
Атыста, айдалада жекпе-жекте,
Төлеген қайтпайтұғын сапар шекті.
Қапыда қыбын тауып атқаным жоқ,
Түсірдім бергенінде ол кезекті,
Амал жоқ танып тұрсаң айтпасыма,
Өзі өлді, ақбоз аты менде кетті!

Дүрия Сұмдық-ай! (жүгіріп кетеді.)

Жібек

Әуелі бас қосқаным Жағалбайлы,
Көңілім өлді деуге бара алмайды.
Өлгені Төлегеннің рас болса,
Құдайым Қыз Жібекті неге алмайды.

Бекежан

Жібек!..

Жібек

Елді құртқан қарақшы,
Ел болып сені қарғасын.
Үрім-бұтақ, зәу-затың
Мендей болып зарласын.
Қаңғырып қалсаң далада,
Қасыңа бір жан бармасын!
Зарланған мен қарғаған
Алдына салып айдасын!

Азаматы осы елдің,
Бармысыңдар, қайдасың?

Бекежанның жігіті келеді.

Жігіт

Мен де осы елдің жігіті,
Ант бұзғанға аяу жоқ!

Бекежанға қанжарын сала береді.

Жібек

Тоқта! (Дүриямен бірге бір топ жігіттер келеді.)
Әкетіңдер!

(Бекежанды ұстап әкетеді.)

Жібек

Қараңғы қоюланып, торлап тұман,
Оралып мойныма қара жылан.
Болмаса айығар күн, арылар түн,
Жалғаннан тілек тілеп мен не қылам.
(Жар басына көтеріле береді.)
Есен бол, туып-өскен қайран елім,
Аша бер құшағыңды, шалқар көлім.
Өксімен өмір бойы өткенімше,
Қайғысыз көз жұмайын, бітсін демім...

Жібек жардан суга құлап кетеді.

Шымалдық.

Соңы.

АМАНГЕЛДІ

(Опера либреттосының соңғы өңделген нұсқасы)